

HIZIR VE HAK KAVRAMLARI BAĞLAMINDA KÜRT ALEVİ TOPLUMUNUN HALK ANLATILARINDA DİNİ MOTİFLER¹

RELIGIOUS MOTIFS IN THE FOLK NARRATIVES OF THE KURDISH ALEVİ SOCIETY IN THE CONTEXT OF HIZIR AND HAK CONCEPTS²

ÖZET

Halk anlatıları, doğaları gereği toplumlar içinde ve toplumsal katmanlar arasında sürekli dolaşım halindedir ve bu dolaşım sürecinde coğrafya, kültür, dil ve din gibi unsurların etkisi altında yeniden biçimlenirler. Bu etkenler, toplulukların kimlik oluşumunda da belirleyici rol oynar. Bu çalışma, Türkiye'deki önemli etno-dinsel topluluklardan biri olan Kürt Alevilerin halk anlatılarında dini motiflerin yerini ve işlevini incelemektedir. Araştırma, Tunceli ve Maraş-Elbistan bölgelerinde yapılan saha çalışmaları ve derleme verileri temelinde gerçekleştirilmiş, özellikle Hızır ve Hak kavramları ekseninde yoğunlaşmıştır. Bulgular, bu kavramların yalnızca dini içerikli figürler olmadığını, aynı zamanda Kürt Alevi kimliğini oluşturan ve güçlendiren semboller olduğunu ortaya koymuştur. Hızır figürü, hem kutsal gün ve ritüellerde hem de masal ve efsanelerde güçlü bir şekilde yer almakta; Hak kavramı ise tanrı tasavvurunu yansıtan ve inançla kimliği birleştiren bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışma, halk anlatılarının etno-dinsel kimliğin aktarımında sadece kültürel değil, aynı zamanda inançsal bir araç olarak işlev gördüğünü göstermektedir. Kürt Alevi toplumu, halk anlatılarını kimlik inşası, toplumsal dayanışma ve kültürel süreklilik açısından anlamlı bir platform olarak değerlendirmektedir.

Anahtar kelimeler: Din, halk anlatıları, kimlik, alevi, Kürt

ABSTRACT

Folk narratives, by their nature, circulate continuously within societies and across social layers, and through this circulation, they are reshaped under the influence of geography, culture, language, and religion. These elements also play a key role in shaping collective identity. This study investigates the role and function of religious motifs in the folk narratives of Kurdish Alevi, a significant ethno-religious group in Turkey. The research is based on fieldwork and collected data from the Tunceli and Maraş-Elbistan regions, with a particular focus on the concepts of *Hızır* and *Hak*. The findings show that these concepts are not only religious figures but also powerful symbols that construct and strengthen Kurdish Alevi identity. *Hızır* appears prominently in both sacred rituals and folk tales, while *Hak* represents a perception of divinity that merges belief and identity. The study demonstrates that folk narratives serve not only as cultural expressions but also as spiritual tools for the transmission of ethno-religious identity. For the Kurdish Alevi community, these narratives offer a meaningful platform for identity construction, social solidarity, and cultural continuity.

Keywords: Religion, folk narratives, identity, alevi, Kurdish

* Öğr. Gör. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, Türkiye'de Yaşayan Diller Enstitüsü, Kürt Dili ve Kültürü Ana Bilim Dalı, E-posta: bedranh@gmail.com / Lecturer, PhD, Mardin Artuklu University, Institute of Living Languages in Türkiye, Department of Kurdish Language and Culture. E-mail: bedranh@gmail.com

¹Bu makale yazarın 2020 yılında Bingöl Üniversitesi, Yaşayan Diller Enstitüsünde, tamamlamış olduğu doktora tezinden üretilmiştir. Tezin orijinal dili Kürtçedir. Çeviriler yazarın kendisi tarafından yapılmıştır.

²This article is derived from the author's doctoral dissertation, which was completed in 2020 at the Institute of Living Languages, Bingöl University. The original language of the dissertation is Kurdish. All translations were carried out by the author.

Giriş

Etno-dini toplulukların dünyaya bakış açısında ve kimlik tasavvurunda din ve inanışlar oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Aslında en geniş anlamıyla bütün dinler ve inanışlar Tylor'un (ö. 1917) da belirttiği gibi bir şekilde toplumların ayakta kalma mücadelesinin, doğaya veya diğer toplumlara karşı verdiği mücadelenin bir yansıması ya da ideolojik formasyonudur (2008, s. 41). Toplulukların var olma, ayakta kalma mücadelesi aynı zamanda kültürün de temel dinamiğini teşkil etmektedir. Bu bir nevi topluma bakış açısı ya da nerde durması gerektiği bilgisinin kazandırılmasıdır. Haviland bu durumu şöyle ifade etmektedir: "Din kültürel sistemin bir parçasıdır ve toplumun dünyaya bakış açısını yansıtmaktadır" (2008, s. 642). Dinin toplum içi, özellikle de etno-dini topluluklar için, ideolojik formasyon görevi görmesi, onun toplumsal örgütlülüğün ve nihai yapının oluşu ve kabulündeki işlevselliği ile alakalıdır. Hobsbawm (ö. 2012) bu konuya şöyle açıklık getirir: "Din ortak komünyonların yaratılmasında denenmiş ve en eski bir yöntemdir. O aralarında pek de ortak bağ bulunmayan birçok insan arasında bir kardeşlik bağı kurmaktadır. Bazı dinsel biçimlerde, Musevilik gibi, din bir topluluğa üye olabilmenin en önemli işareti olarak görülmüştür" (2017, s. 94).

Halkbiliminin ya da daha spesifik olarak halk anlatılarının din ile ilişkisi çok tartışmalı bir konu olup bazı bakımlardan önu kesilen ya da otosansür uygulanan bir alan olmuştur. Ancak kutsal kitapların kendi mesajlarını verirken halk hikayelerine başvurması hatta bunun ötesinde halk anlatılarındaki kahramanların ve peygamberlerin hayatları arasındaki benzerlikler tartışılmalıdır. James Frazer (ö. 1941) bu benzerliğe dikkat çekip; dinin ve folklorun temellerinin birçok açıdan örtüştüğünü söylemektedir (2017, s. 405). Din ile folkloru birbirine en çok yaklaştıran nokta mit veya efsanedir. Bunlardan bazılarını bugün masal veya halk hikâyesi olarak da adlandırıyoruz. Haviland bu konuda şunları yazıyor: "Halk hikayeleri sıklıkla dini sistemleri desteklemek için kullanılır. Tevrat ve Kuran'da birçok yerde ilahi mesajlar hikayelerle desteklenir" (2008, s. 678).

Türkiye coğrafi konumu itibari ile birçok farklı etnik ve dini guruba ev sahipliği yapmıştır ve bunların mevcudiyeti bugün de geçerlidir. Bu guruplar içerisinde en önemlilerinden biri Alevi toplumdur. Bu toplumun etnik kökenleri Türk, Kürt ve Arap olarak ayrışırken dini ve inançsal değerlerinde bir ortaklık görülmektedir. Coğrafi olarak Kars-Erzurum hattından başlayan ve Hatay-Toros bölgesine kadar inen yay biçiminde bir bölgede yaşayan bu topluluk; yayın batı kısmında Türk-Türkmen Aleviler yaşarken, doğu kısmında daha çok Kürt Aleviler yaşamaktadır ve en güneyde de Arap Alevi nüfusuyla karşılaşmaktayız. Çalışmamızda Kürt Alevi toplumu (Tunceli-Maraş-Elbistan) üzerinde duracağız ve bu toplum için dinsel manada oldukça önemli olan iki kavramı; Hak ve Hızır kavramlarını çalışmamızın odak noktasına alacağız. Bu iki kavram diğer sünni topluluklarında da mevcut olmasına rağmen Alevi toplumunda görüldüğü gibi yaygın değildir ve özel bir din-inanç veyahut kimliksel anlam taşımamaktadır. Kavramları incelerken öncelikle kavramın Alevi inancı içerisindeki önemine değineceğiz daha sonra halk anlatılarında karşımıza nasıl çıktığını bakacağız. Hak kavramını incelerken, özellikle Tunceli yöresinde bu kavrama yakın anlamda kullanılan 'Oli' kavramını da halk anlatılarında karşımıza çıktığı biçimiyle vereceğiz.

Genelde Türkiye'deki Alevi toplumuna yönelik özelde de Kürt Alevi toplumunun kimliksel algılarına yönelik literatürde birçok çalışma var olup bu çalışmaların bir kısmı bizim de bu makalede odak noktamıza aldığımız konu ile yakından irtibatlıdır. İlyas Üzüm'ün (2002)

Kültürel Kaynaklarına Göre Alevilik adlı eseri Alevi kimliğinin oluşumunda kültürel kaynakların önemini ortaya koyma bakımından önemlidir. Yine Gürdal Aksoy'un (2006) *Dersim Alevi-Kürt Mitolojisi* adlı eseri bölgenin halk anlatılarının onların dinsel ve toplumsal yaşamı üzerindeki etkisini ortaya koymak bakımından önemlidir. Daimi Cengiz'in (2010) *Dizeleriyle Tarihe Tanık Dersim Şairi Sey Qajî* bu konuda yapılmış kapsamlı bir çalışma olup halk anlatıları ve kimlikel algılar hakkında önemli veriler sunmaktadır. Cengiz, bu çalışmada bir halk ozanının anlatılarının nasıl bir bölgenin kültürü ve kimliği ile özdeşleşebildiğini ortaya koymuştur. Munzur Çem'in (2011) *Dersim Merkezli Kürt Aleviliği, Etnisite, Dini inanç, Kültür ve Direniş* adlı çalışması bir bütün olarak Dersim merkezli Kürt Aleviliğinin kimliğini yaratan önemli dinsel, etnik ve kültürel olguları ortaya koymuştur. Talha Köse'nin (2015) *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*'nde çıkan *Etno-Dinsel Tolulukların Psiko-Kültürel Dinamikleri: Türkiye'de Alevi Kimliğinin Uyanışının Duygusal Boyutları* adlı bilimsel makalesi bizim de Kürt Alevi topluluğu için yaptığımız Etno-Dini tanımlamaya uymakta ve bu tolumun psiko-kültürel anlatılarının nasıl bir toplumsal ve kimlikel reflekse dönüştüğünü ortaya koymaktadır.

1. Alevi Kürtlerin Halk Anlatılarında Dini Motifler

1.1. Hızır

Kothar, Chusor, Hızır gibi çeşitli isimlerle karşımıza çıkan bu dini şahsiyet-kavram birçok eski inanç ve dinlerde yer almaktadır. İslam dininde genellikle kendisine Allah tarafından önemli yetenekler bahşedilmiş bir evliya olarak karşımıza çıkmaktadır. Kur'an'da, Kehf suresinde (18/65) her ne kadar Hızır olarak isimlendirilmemişse de, kendisine Allah tarafından merhamet ve ilim bahşedilen birinden bahsedilmektedir. Bu şahsiyet İslam alemi içerisinde genellikle Hızır olarak kabul edilmiştir. Bundan dolayı bu dini şahsiyetin hem inanç kültürü içerisinde bir yeri var hem de birçok masal ve efsaneye konu olduğu için halk anlatıları içerisinde de önemli bir yeri olduğunu söyleyebiliriz.

1.1.1. Kürt Alevi Toplumunun Dini Terminolojisi İçerisinde Hızır

Gürdal Aksoy (2006), Hızır'ın Tunceli Alevi inanç sistemi içerisindeki önemini şöyle değerlendirmektedir:

Dersim³'de Hızır öyle bir motiftir ki, bazen insanlar Hak'tan daha çok onun adına yemin ederler, onun adına tövbe ederler (Xizir bo, tobe Xizirî bo ke), onun için oruç tutarlar (Rocê Xizirî), onun için kurban keserler (Qirvanê Xizirî), onun adına yemek dağıtırlar. 'Ya Hızır' nidası bu bölgede duaların başında söylenen tipik bir nidadır, diğer birçok Müslüman bölgesinde buna 'Ya Xweda (Ya Allah)' denir. Dersim'de onun adını taşıyan birçok yer ve göl vardır (Hızır Gölü). Hızır adına cem yapılır, elindeki kutsal ağaca ise Darê Xizirî (Hızır Ağacı) denir. Yörede kabile savaşları veya doğal afetler sonucu yetim kalan çocuklar için söylenen 'Tuskê Xizirî' (Hızırın Keçisi) diye bir söz vardır ve bunlar belli kişilere bağışlanır. Bu deyim böyle bir kimsenin Hızır'ın koruması altında olduğuna gönderme yapar. (s. 270)

Aksoy'un açıklamalarından da görüldüğü gibi, Hızır kavramı Alevi Kürt toplumu içerisinde oldukça geniş anlamlara sahiptir. Özellikle Alevilerin inanç sistemi içerisinde, *Hızır Cemi*, *Hızır Orucu*, *Hızır Kurbanı*, *Hızır Lokması* örneklerinde görüldüğü gibi, diğer Kürt topluluklarından farklı bir din-inanç anlamı taşıdığı anlaşılmaktadır. Aksoy, Tunceli Alevileri arasında Hızır'ın bir tür tanrı olduğunu söylüyor: "Dersim bölgesinde Hızır'a bazen Hızır

³ Alıntılarda değişiklik yapmamak adına (bölgenin eski ve yöresel ismi) Dersim sözcüğü aynı bırakılmıştır.

Peygamber denir. Ama bazen Tanrı yerine görülür. Hızır ile Tanrı arasında bir ayrım yaparsak, göklerdeki Tanrı Hak'tır, yeryüzündeki ise Hızır'dır diyebiliriz.” (2006, s. 272)

Munzur Çem'e göre; Ezidi inancındaki Melekê Tawis'ın yeri ile Alevi inancındaki Hızır'ın yeri aynıdır. Her iki inançta da Allah'tan sonra en büyük kutsal olarak karşımıza çıkar (2011, s. 206). Çem (2011), Tunceli Alevi toplumunun kutsallarını şöyle derecelendirmektedir:

Hızır Dersim'deki kutsallar arasında en yücesi değildir. Bu bakımdan Tanrı'dan sonra gelir. Ama pratikte en çok güvenilen, en çok çağrılan, insanların kendilerine en yakın gördüğü kutsal kişidir. Kürt Alevileri arasında kutsalların derecesi şöyledir:

1. Tanrı
2. Hızır
3. Güneş
4. Dört Melek
5. Hz. Muhammed, Hz. Ali, 12 İmam ve Fatıma
6. Tüm Peygamberler
7. Ziyaretler, Evliyalar ve Dini Önderler. (s. 42)

Pertek bölgesindeki Coravan köyünden derlenen aşağıdaki duada, Hızır'ın Alevi inancında oldukça önemli bir karakter olduğu görülmektedir:

‘Ya Hızır’

Şah Hüseyin Kerbelanın çarxının ve pervazının sahibi

Gemi ve geçitlerin başı ‘Hızır Aleyhiselam’

Dara düştüğümüz saat ve vakitte bize sahiplik eder

Her iki cihanın sultanı

Bizi hak yolundan ve Ehlibeyt yolundan ayırma...

Bizi Şah Hüseyini Kerbela'nın defterinden mahrum bırakma

Rızkımızı ve dostlarımızın rızkını kendin isminden bahşet bize Ya Rab...

Kimsenin elinden tutup ‘Hak Ceminden’ dışarı atma

Ya Rab rahmetin boldur ve bizi koru

Düşmanlarımıza fırsat verme

‘Ya Hızır’

Sana geldim ve senin eline düştüm, senden ricacıyım

Rahmetinin cömertliği ile bizi günahkâr kılma Ya Rab

Verdiğim lokmayı Şah Hüseyin Kerbela'nın defterine yaz⁴

‘Ya Hızır’ (Atlı, 2020, s. 97)

Yukarıdaki derlemeden de görüldüğü kadarıyla bu bölgede yani Alevi Kürtlerin yaşadığı alanlarda Hızır'ın anlamı, diğer bölgelerdeki anlamından daha geniş bir çerçeve ve işleve sahiptir. Daimi Cengiz, Tunceli Alevi inancı içerisinde Hızır'ın önemini şöyle

⁴ Orjinali Kürtçe'nin Kurmanci lehçesinde olup tarafımızca Türkçe'ye çevrilmiştir.

değerlendirmektedir: “Dersim’in tasavvurunda Hızır bir tür tanrı ya da insan-i kamildir.” (2010, s. 216)

Munzur Çem, Hızır’ın Alevi topluluk içerisinde çok önemli bir yerinin olduğunu belirtmesine karşın, onun bir tanrı olarak görüldüğü fikrini red etmektedir. Ona göre; Dersim Alevi toplumu inanç açısından tek tanrılıdır. (2011, s. 48)

Tunceli bölgesinin en önemli ozanlarından olan Sey Qajî bir şiirinde Hızır’dan şöyle bahsetmektedir: “Dilimiz ‘Hızır’ dilidir/Donumuz ‘Hızır’ donudur” (Cengiz, 2010,s. 216). Yine bir başka şiirinde Sey Qajî, Hızır’ın yanında birkaç inanç ögesini daha kullanmaktadır:

Aramızda ‘Ali’nin ikrarı’

‘Hızır’ın sırrı

‘Hak’ adına içilmiş and vardır

‘İkrar’ denince

Irmakta su, gökyüzünde güneş durur. (Cengiz, 2010, s. 253)

Yukarıdaki beyitlerden Alevi Kürtler arasında Hızır imgesinin çok farklı ve kendine özgü olduğu anlaşılmaktadır. Yukarıdaki şiirde Hızır’ın, Aleviliğin çok güçlü motifleriyle birlikte kullanıldığını görüyoruz. Derleyiciye göre Sey Qajî bu beyti İkrar Cemi’nde okumuştur. Hz. Ali, Hak Yemini ve Hızır ikrarın temel unsurları olarak öne çıkmışlardır. Alevi inancında ikrar, bir söz verme veya bağlılık olarak görülmektedir. Zaten ikrar etmeyen kişi Alevi de olmamıştır. Yani böylesine önemli bir cemde, ki bu inanç yolunda önemli bir adımı temsil etmektedir, Hızır, Ali ve Hak ile birlikte Alevi Kürtlerin inancının önemli bir sütunu olarak ortaya çıkmaktadır.

1.1.2. Kürt Alevi Toplumunun Halk Anlatılarında Hızır Motifi

Hızır ve Üç Kardeşler (Atlı, 2020, s. 280) Pertek bölgesinden derlenen bir masaldır. Bu masalda Hızır başkarakterdir. Hızır motifi genel olarak Kürt toplumunun halk hikayeleri ve masallarında başkahraman olarak değil, yardımcı bir karakter olarak karşımıza çıkmaktadır. Hikâyenin bir kırılma anında belirir, rolünü oynar, kahramanları beladan veya içine düştükleri çıkmazdan kurtarır ve sonra ortadan kaybolur. Örneğin *Memê Alan* hikayesinde Mem, Cizre’ye ulaşmak için yola çıktığında yolunu şaşırır. Tam bu noktada ak saçlı bir ihtiyar görünümünde Hızır karşısına çıkar ve hem ona doğru yolu gösterir hem de altı aylık olan yolculuğunu üç günde tamamlamasını sağlar (Lescot, 2013, s. 49). Ama bu masalda baştan sona başkahraman Hızır’dır. Elbette bu hikâyede de Kürt toplumunun diğer hikâyelerinde olduğu gibi hikâyenin diğer kahramanları onun Hızır olduğunu bilmiyorlar. Kahramanların karşısına genellikle ak saçlı bir adam, bir ihtiyar olarak çıkar.

Bu masalda Hızır karakterinin öneminin yanı sıra Alevi inancına özgü 'don değiştirme'den de söz edilmektedir. Don değiştirme; yeni bir formda, bedende ortaya çıkmaktır.

O orda kalsın ‘Hızır’ ortanca kardeşin kapısında belirir. Yazdır, sıcak güneşin altındadır, bakıyor ki çobanlar koyunları toplamışlar ve sağıyorlar. Yine don değiştiriyor, hastaymış gibi davranıyor, eski püsküleri üzerine atıyor, gidip çobanlara Allah bereket versin diyor. Ben çok hastayım, bütün doktorları gezdim, bana dediler ki hastalığının çaresi kara koyunun sütüdür. Babanızın hayrına kara koyunun sütünden bir bardak verin de içeyim. Çobanlar ona diyor ki; amca biz emir kuluyuz, bekle ağamıza haberi verelim, sen derdini ona söyle belki o sana bir bardak süt verir. Gidip ağaya haberi verirler, ortanca kardestir. Tabi Hızır ‘don değiştirmiş’, tanımıyorlar. Ortanca kardeş diyor ki: ne var hasta yaşlı, beni neden çağırdın? Hızır diyor ki; oğul kusuruma bakma, hiç

sorma, dermanı olmayan bir dert peyda oldu bende. Hangi doktora gittiysem, bana dediler ki senin derdinin dermanı, kara koyunun sütüdür, eğer onun sütünü içersen hastalığın geçer. Bana kara koyunun sütünden bir bardak verir misin? ‘Hızır’ın lokması’ olsun, içeyim ki derdime derman olsun. Ki senin de rızkın birken bin olsun. Ortanca kardeş ‘Hızır’ı itiyor. Diyor ki; sus, dualarını kendine et. Pis dilenci, sanki beyaz koyunun sütünü bulmuş da bir de kara koyunun sütünü ister... Sana verecek süt müt yok. Git çöpte beslen sen. Çekil hadi, defol git, bir daha da buralara gelme. Çobanlara da diyor; bunu tutun dışarı atın, bir daha da izin vermeyin kapıma yaklaşsın. ‘Hızır’ diyor ki; oğul sen de mi? Öyle olsun, madem böyle her şey eskisi gibi olsun diyor ve sır olup kayboluyor. Ortanca kardeş bir de bakıyor ki her şey eski haline dönmüş, o toprağı taşıdığı yere dönmüş. Büyük kardeş de onun yanındadır. İkisi birbirine sarılıyor. Diyorlar ki; biz bilmiyorduk ki o ‘Hızır’dır. Pişman oluyorlar ama artık nafil, bir defa olan bir daha geri gelmez. (Atlı, 2020, s. 280)

Masalda Hızır sırasıyla her üç kardeşi de ziyaret eder. Ancak üçünden sadece küçük kardeş ona yardım eder ve karşılığında Hızır’ın ona verdiği nimetlerden yararlanır. Derlediğimiz masalın bu pasajında da gördüğümüz üzere Hızır masalda ana rolde yer almakta ve masal Alevi inancına ait unsurlarla yoğrulmuştur. Hızır’ın ‘don değiştirmesi’ ve ‘Hızır lokması’ndan bahsedilmesi bu duruma örnektir.

Bu durum Maraş/Elbistan bölgesindeki Alevi Kürtlerin masallarında da görülmektedir. Bu bölge Alevi Kürtlerin yoğun olduğu bir bölgedir. Besê Aslan’ın Elbistan yöresinden derlediği koleksiyonda, Pertek yöresinden verdiğimiz örnekte olduğu gibi, masal tamamen Hızır’ı konu alıyor. Masalda Zalim Kral, Ozan’dan Hızır’ı bulmasını ister. Fakat Ozan, Krala şu cevabı verir: “Padişahım ‘Hızır’ saf olan kalptedir, aydınlık olan gözdedir.” (2005, ss. 138-139)

Bu ifadelerden Hızır’ın Alevi Kürtlerin ruhsal yaşamında manevi bir yeri olduğu anlaşılmaktadır. Her ne kadar ozan bunu krala söylese de kral bunu kabul etmez ve ozan naçar bir şekilde Hızır’ı aramaya koyulur. Bu noktada, Kürt masallarının çoğunda ak saçlı bir adam olarak kahramanların karşısına çıkan Hızır’ın, burada Alevi inancına da uygun olarak farklı bir biçimde 'don değiştirerek' ve bir çocuk görünümünde ortaya çıktığını görüyoruz. Çocuk, ozandan kendisini de krala götürmesini ister. Ozan artık kral tarafından öldürüleceğini düşünse de çocuğu da yanına alır. Orada kral ve ozan, çocuğun aslında Hızır olduğunu anlarlar. Çocuk krala der ki: “Padişahım! Keşke ozanın, ozanlığını yapmasına izin verseydiniz. Keşke Ozan’ın sözlerine inanıp, ‘Hızır’ın insan yüreğinde olduğunu anlasaydınız. Onu nerede görmek isterseniz, ‘Hızır’ oradadır. ‘Hızır’ çocuktur, ‘Hızır’ şairdir, ‘Hızır’ kalbi saf insanlarla beraberdir” (Aslan, 2005, s. 139).

Mustafa Düzgün’ün (1992) derlediği *Kilamên Dêrsimê (Dersim Türküleri)* adlı eserde de aynı motifle karşılaşıyoruz ki bu da yukarıdaki tespitimizi doğrular niteliktedir.

Bu davamız sanadır, senin kapında ey ‘Hızır’!

Denizlerin deryaların hakimi

Bu davamız senin de kapında

Bilmem bilir misiniz ‘Tuzık Bava’yı

Nerde kaldın Bava bu olanlar karşısında

Neden kafanı sokmuşsun kara çulun altına? (s. 71)

Yukarıdaki dizelerden anlaşıldığı üzere, Tunceli Alevileri katledilirken (1937-1938 Dersim Hadisesi), Hızır’dan ve Tuzık Bava gibi diğer evliyalarından gelip kendilerini kurtarmalarını isterler. Derleyiciye göre, bu olaylar yaşanmadan önce Dersim beyleri ve aşiret reisleri Hızır

Kurbanı vesilesiyle bir araya geliyorlardı. Bu onlar için birbirlerine ihanet etmeyecekleri anlamına geliyordu.

Şahan bir gurup almış yanına

Geçmiş Munzur'un yakasına

Arkadaşlar döneçlik etmeyin diyor

Birlikte yedik 'Hızır'ın kurbanını.' (Düzgün, 1992, s. 80)

Kürt toplumunun birçok farklı coğrafyasına bilinen Pepuk Masalı bu bölgede de yaygın olarak bilinmektedir. Ama bu yörenin varyantında, bu çalışmanın önemli bir idiası olan din-inanç damgasını da görüyoruz. Çoğunlukla iki kardeşin yer aldığı diğer varyantlarda, kız kardeş erkek kardeşe güvenmez ve onu kengeri yemekle suçlar ancak bu varyantta erkek kardeş kız kardeşine güvenmez ve onu kengeri yemekle suçlar ve bunu kanıtlamak için kız kardeşinin karnını bıçakla keser. Ama karnında kengerlerin olmadığını, kız kardeşinin de öldüğünü görür ve şöyle seslenir: "Ya Hak! Ya Hızır! Ya Duzgi!... Artık bu dünyada yaşayamam. Kimsenin yüzüne bakamam, kimsenin karşısına çıkamam. Artık kimse beni hak selamıyla selamlamaz. Beni bir kuşa dönüştür. Ağaçtan ağaca uçayım, kendimi bu dağdan o dağa atayım, kafamı taşlara vurayım, inliyeyim ki ben bir kenger için erkek kardeşimi öldürdüm" (Cengiz: 2001, ss. 129-132).

Bu varyantta, olay erkek kardeşin kız kardeşinin karnını kesip parçaladığı şeklinde olmasına rağmen; masalın yukarıdaki pasajında "*bir kenger için erkek kardeşimi öldürdüm*" diye geçmektedir. Yani kız kardeşin, erkek kardeşi öldürdüğü söylenmektedir. Masallarda bazı bölüm, pasaj veya karakterler bölgeye göre değişkenlik gösterebilir veya anlatıcı bunları unutup yeni bir biçim verebilir ancak masalın özünü oluşturan epizotlar kolayca değişmez. Bunlar bazen yukarıdaki örnekte görüldüğü gibi kalıplaşmış veya şiirsel bir biçime bürünmüş olabilir. Bu yüzden değişime en çok direnen istikrarlı temalardır.

Bu pasajda konumuz açısından çok önemli olan üç önemli inanç motifi vardır: 'Hak', 'Hızır' ve 'Duzgi'. Bu üç kavram Alevi inancının da yapıtaşlarıdır aynı zamanda. Haq, Alevi bölgelerinde Tanrı ya da Allah yerine bu manada daha çok kullanılan bir kavramdır. Hak, İslam dünyasında Allah'ın 99 isminden biri olmasına rağmen, Alevi bölgelerinde Allah için kullanılan diğer isimlerden daha yaygın olarak karşımıza çıkmaktadır. Aslında bir nevi bu kavram Alevi topluluğu içerisinde ve onların dışı karşı konumlanışında bir kimlik kodu gibi karşımıza çıkmaktadır. Son olarak Duzgi, bazen Duzgin olarak da anılan, Aleviler için çok kutsal bir figürdür ve efsanelere konu olmuştur. Yukarıdaki örnek, dini inanışların ve şahsiyetlerin halk anlatıları içerisinde nasıl yer alabildiğine ve onlara etno-dini damga vurabildiğine dair önemli bir örnektir.

Aynı derlemede Hızır motifi, çok bilinen *Ayı ve tilki* masalının bir versiyonunda tekrar karşımıza çıkmaktadır. Hikâyede kurnaz tilki, kendisini sürekli korku ve dehşet içinde bırakan ayıyı bir tuzağa düşürür. Tilki, ayıyı tuzağa çeker ve 'işini bitirir'⁵. Kurt ayıyı bu durumdan kurtarır ama bu durum ayı için büyük bir utançtır. Ormanda bu duyulursa hiçbir saygınlığı ve itimadı kalmaz. Kurt ve ayı bunu gizli tutmak üzere anlaşır ve birbirlerine şöyle derler: "Bu aramızda 'Hızır'ın sırrı' olsun" (Cengiz, 2001, s. 52).

⁵ Hikâyede de "işini bitirmek" olarak geçen ifadeden maksat; tilkinin, ayı iki ağaç arasında sıkışmış bir vaziyette iken, ayıya cinsel saldırıda bulunmasıdır.

Caner Canerik'in Tunceli yöresinden derlediği masalarda Hızır motifi sıkça yer almaktadır. Bu masalarda, özellikle Kürt toplumunun diğer bölgeleriyle paylaşılan anlatılarda Hızır motifi, daha geniş anlamıyla, Alevi inancına özgü olarak yine karşımıza çıkmaktadır. *Dersim Masalları* adlı bu derlemede Kürt toplulukları arasında yaygın olan bilinen *Şengê ve Pengê* adlı masal burada *Evlinge ve Sevlinge* veya *Sevling ve Hevling* olarak bilinmektedir. Bu örnekte, masalın diğer Kürt bölgelerindeki versiyonlarında görülmeyen bir motif olan 'Hızır'ın Keçileri'nden bahsedilmektedir: "Son gün, adı "Bıza Kole" olan keçisi, bir kayanın ucunda biten çiçekten yemek istedi. Tüm keçiler düzlükte otlarken, o kayaya tırmandı ve bin yılda bir açan şifalı çiçekten yedi. Söylediklerine göre, sabah güneş doğarken o çiçekten yiyen her boynuzsuz (kole) keçinin, 'Hızır'ın keçileri' kadar büyük boynuzları olurdu." (2019, s. 84)

Aynı çalışmada Kürt toplumunun pek çok kesiminde farklı versiyonları bulunan bir başka meşhur masal karşımıza çıkmaktadır. Bu, *Tilki ve Yaşlı Nine* masalıdır. Bu versiyonda ve masalın diğer tüm versiyonlarında, yaşlı nine sütünü içtiği için tilkinin kuyruğunu koparır ve tilki, yaşlı nineye kuyruğunu geri vermesi için yalvarır. Ancak yaşlı nine tilkiye bir şart koşar: Ona sütünü geri getirmelidir. Tilkinin macerası bu noktada başlıyor. Bu versiyonda, diğer versiyonların hiçbirinde görülmeyen Hızır motifi karşımıza çıkmaktadır. Bu versiyona göre, yaşlı nine de herkes gibi mart ayının ikinci çarşamba günü olan Kara Çarşamba gününde, *Hızır Gölü*'nün suyunda yıkanmak ve günahlarından arınmak için *Hızır Gölü*'ne iner. Fakat köyün bu ıssızlığını fırsat bilen tilki, yaşlı kadının evine giderek testideki sütünü içer. Hızır motifinin geçtiği bölüm şöyledir: "İnancı gereği, Mart ayının ikinci Çarşamba günü tüm köy 'Hızır Gölü'ne inerdi. Orada yıkanır, durulanır, günahlarından arınmak için dualar ederdi ve geri dönerdi. 'Qere Çarşema Marte' dedikleri bugün, aynı zamanda kışın artık bittiği, baharın da geldiğinin müjdecisiydi" (Canerik, 2019, s. 201).

Aynı çalışmada *Ayının Aşkı* adlı masal tamamıyla Alevi Kürt toplumunun dini-inançsal motifleri ile örülmüştür. Başlangıcı şu şekildedir: "'Hızır' ayında, çok uzak bir dağ köyüne 'Pir' gelmişti. Perşembe akşamı 'Ocak Evi'nde köylüler bir araya gelmiş 'Cem ayini' yapıyordu. O sene çok kar yağdığı için kapıda nöbetçi bırakmamış, kendi hallerinde ibadet ediyorlar, ağlayıp sızlıyor, 'Hakk'ın adını anıyorlardı." (Canerik, 2019, s. 293)

Yukarıdaki pasajda aynı masal içerisinde Alevi inancına ait; *Hızır, Pir, Cem Ayini, Ocak Ev ve Hak* gibi dini terimler geçmektedir. Bu durum etno-dini toplumlarda inancın ve dini motiflerin önemini göstermek açısından oldukça önemlidir. Bu tür terimler aynı zamanda hikâyeye kimliksel damga vurma eğilimini de göstermektedir.

Aynı derlemede *Dev'in Kızı* adlı bir masal da yer almaktadır. Bu masalda yukarıdaki masalda olduğu gibi Hızır motifi, Alevi Kürt bölgesinin inançları ve kutsallıklarıyla harmanlanmış bir biçimde karşımıza çıkmaktadır. Bu masalda yalnız yaşayan ama her zaman haksızlık yapmış, hak yolunu izlememiş bir dev vardır. Bu devin bir gün kızı kaybolur ve kızını bulabilmek için iki kardeşinden yardım ister. Ancak bu iki kardeş ile kızı kaybolmuş olan dev aynı inancı paylaşmamaktadırlar. Hızır motifinin geçtiği bölüm şöyledir:

Dev'in iki kardeşi vardı. Ama onlar şehirde yaşıyor, insanlara karışmıyor, 'Hızır orucunu' tutup, niyaz dağıtıyordu. Her sene 'Kara Çarşambada', üzerinde kalan eski ve bilmedikleri günahlardan arındırsın diye, buz gibi suyu olan 'Munzur nehrine' giriyorlardı. Her iki kardeş de kızı kaybolmuş olan dev kardeşlerine şöyle dediler: Sen bir türlü imana gelmedin. Hep başına buyruk yaşıydın.

İnsanları öldürdün, yavru keçileri yedin, kuş yuvasından yumurta aldın. Eğer ‘Oli’ye iman etmiş olsaydın, onun izniyle kızını sağ salım bulurdun. (Canerik, 2019, s. 475)

Bu pasajda çok nadir görülen bir şekilde dini propagandanın bir masalda kullanıldığını görüyoruz. Yukarıda da belirttiğimiz gibi masallarda dinî temalar ve motifler yer almaktadır ancak bu şekilde dinî inanç propagandası çok nadir görülmektedir. Bu durum etno-dinsel grupların anlatılarında bir özellik olarak ortaya çıkmaktadır. Bu pasajda yukarıda verdiğimiz örneklerde olduğu gibi, *Hızır Orucu*, *Oli*, *Kara Çarşamba*⁶ ve *Munzur Suyuna* girip günahlardan arınma gibi ibadetlerin Alevi Kürtlerin önemli dinî-inanç motifleri olduğu ifade edilmektedir. Aynı zamanda bu örnekte dini unsurların fiziki bölge ve toprak unsuru ile nasıl etkileşime girdiğini de görüyoruz ki bu da etno-dinsel grupların önemli bir özelliğidir.

1.2. Hak

Hak teriminin Allah ismi yerine kullanılması sadece Alevi inancına özgü değildir. İslam inancına göre Allah’ın 99 isminden biri de Hak’tır. Fakat Allah lafzı yerine Hak lafzının kullanılması Alevi toplumu içerisinde oldukça yaygındır. Bu yaygınlık, bu inanç gurubu ile bu terim arasında bir bağ kurulmasına yol açmıştır. Bundan dolayı da biz bu çalışmada bu durumu bir etno-dini refleks olarak görüp halk anlatılarında ortaya çıkan örneklerini veriyoruz.

1.2.1. Kürt Alevi Toplumunun Dinsel Terminolojisi İçerisinde Hak Kavramı

Yukarıda gösterdiğimiz unsurlar yaygın olmamakla birlikte Alevi toplumunu halk anlatılarında Hak teriminin de kullanıldığını görmekteyiz. Tanrı anlamına gelen bu kavram, Kürt toplumlarının yaşadığı diğer bölgelerde de kullanılmasına rağmen, Alevi Kürt bölgelerinde bu kavramın kullanılış biçiminin Aleviliğin kutsal üçlemesiyle bağlantılı olduğu görülmektedir. Yani: Hak-Muhammed-Ali (Çem, 2011, s. 223). Hatta bu inancın bazı fraksiyonlarında bu sözün şu şekilde ifadesi karşımıza çıkmaktadır: *Ali Hak’tır, Hak Ali’dir*. Bu sebeple bu inanca bazen Ehl-i Hak denilmiştir. Ehl-i Hak aynı zamanda Kürt Yaresan inancının da adıdır.

“Alevi inancında Allah isminin yerine aynı anlama işaret eden Hak kavramının kullanımı oldukça yaygındır” (Üzüm, 2002, s. 90-91). Üzüm’ün bu tespitinden de gördüğümüz kadarıyla Alevi inancı içerisinde Hak kavramının özel bir önemi ve yeri vardır. Munzur Çem, Tunceli Alevileri için Hak teriminin önemini şöyle izah etmektedir: “Dersimliler Allah’a yakardıklarında, Allah’ı çağırdıklarında, ‘Ya Hak! Dört taraf dünyanın sahibi! Ya cömert Hak! Sen ki 18 bin alemleri icad edensin! Ya Hak! Sen ki yedinci kattaki gökte oturursun! Ya Hak! Ya alemlerin Rabi!’ derler” (2011, s. 48).

1.2.2. Kürt Alevi Toplumunun Halk Anlatılarında Hak Motifi

Bu motif Alevi Kürt bölgelerinin halk anlatılarında çok sık karşımıza çıkmaktadır. Pertek bölgesinden derlediğimiz Alık ve Fatık masalında; Alık ve Fatık amcalarının karısının kendilerine yaptıklarına dayanamayarak, ahıra gidip ağladıklarında, Sarı İnek Hakk’a yakarır.

Bir gün yengeleri Alık ile Fatık’a çok kızıp, onları aç susuz evden dışarı atmış. Demiş ki; bir daha bu eve gelmeyin, gidin ahıra sarı ineğin yanında yatın. Bunlar da ahıra gitmiş, ağlamaya başlamışlar, ağlamışlar, ağlamışlar, ağlamışlar... Sarı İnek bunların haline dayanamamış. Demiş ki: ‘Ya Hak Ta’ala!’ Ya benim canımı al ya da bana dil ver ki bu çocukların derdine bir derman bulayım. Hüda onun nidasını işitmiş ve Sarı İnek dile gelmiş. Demiş ki: Alık, Fatık. Nedir bu ağlamanız,

⁶ Bkz. Munzur Çem, *Dêrsim Merkezli Kürt Aleviliği*, ss. 60-61. Çem’e göre ‘Qere Çarşema Martî’ ve ‘Newroza Martî’ aynı bayramdırlar. Martın 9’unda ateşler yakılır ve miladi takvime göre bu 21-22 marta tekabül eder.

sızlamanız! Benim başımda akıl bırakmadınız. Alık ile Fatık ona demişler ki: Yengemiz bize hiçbir iyilik etmemekte, bizi aç ve susuz komakta. Biz sahipsiz ve kimsesiz kaldık. (Atlı, 2020, s. 243)

Mazgirt bölgesinden derlenen Alık ile Fatık'ın bir diğer versiyonunda ise Hak kavramı hikâyenin birçok yerinde karşımıza çıkmaktadır. Üvey anne, ineğin, Alık ve Fatık'ı beslediğini öğrenince kocasından ineği kesmesini ister:

Üvey anne gelip adama demiş ki, kendi kocasına demiş ki, ineği kes. Adam demiş ki: Hele hele! 'Hak vurasıca', ineği neden kesecekmışim ki? Kadın demiş ki, ineği kesmezsen rızkımız geri gelmez... Öyle bir bahane buluyor, bir buradan bir oradan bahane getiriyor, diyor ki illa keseceksin. Adam demiş ki, Yahu 'Hak bunu çarpsın', benden ineği kesmemi nasıl ister bu kadın. (Atlı, 2020, s. 296)

Aynı masalda, herkesin tarlası iyi ürün verir ama adamın tarlası ürün vermez. Üvey anne, Alık ve Fatık'ı öldürmek istediği için bir plan yapar ve kocasını türbeye gönderir. Ona bir çıra ve bir niyaz verir ve ondan gidip türbeye bu sorunu nasıl çözeceklerini sormasını ister. Fakat adam türbeye varmadan önce üvey anne türbenin içerisinde bir yere saklanır ve kocasının gelmesini bekler. Adam, türbeye; diğer herkesin buğdayları filizlenmiş, benim buğdayım ise filizlenmemiş, ne yapmam gerekir, diye sorunca; kadın saklandığı yerden ona; Alık ve Fatık'ı tarlaya götürüp kesmesini söyler:

Kocasına demiş ki, herkesin mahsulü ürün vermiş bizimki neden vermedi. Neden bu diye sormuş, adam bilmiyorum demiş. Kadın demiş ki bir şey yapmamız lazım. Dur hele ben iki 'niyaz ekmeği' pişireyim, sen al onları 'ziyarete' git. Git 'ziyarete yakar', deki ey ziyaret; bütün komşuların mahsulü ürün verdi fakat bizimki vermedi. Acaba neden bizimki ürün vermedi. Bakalım sana ne diyor. Adam diyor ki evet. Anlamıyor... Kadın gidip 'niyaz ekmeklerini' pişiriyor. Çıkını ekmek ile dolduruyor. Adamın eline 'çıra mıra' veriyor. Adam ziyaretin içine giriyor, 'çirayı yakıyor'. (Adam ile karısı Alık ile Fatık'ı kesmek için hazırlanıyor fakat kuş haberi Alık ile Fatık'a ulaştırıyor. Alık, Fatık'ın şapkasını alıp kaçırıyor, Fatık da arkasından kovalıyor ve böylece kaçıp kurtuluyorlar.) Adam eve gelip karısına diyor ki bilmiyorum, görmedim. Birden kaçıp kayboldular, nereye gittiklerini bilmiyorum. Üvey anne diyor ki; görmedin mi? Adam diyor ki hayır. Üvey anne diyor ki 'Hak çarpsın seni!' (Atlı, 2020, s. 296)

Bu pasajda hak kavramının kullanılmasının yanı sıra, ziyarete sunmak üzere niyaz ekmeği götürmek, ziyaret sırasında kandil yakmak önemli Alevi gelenekleri olup diğer sünni Kürt bölgelerinde buna benzer gelenek veya inançlara rastlanmamaktadır. Bu durum çalışmamızın da idiasi olan; inanç ve dini hassasiyetlerin halk anlatılarında bir kimliksele refleksi olarak ortaya çıktığına işaretler.

Besê Aslan'ın Maraş'ın Alevi yörelerinden derlediği çalışmasında hak kavramı, *Muradına Nail Olan Dilber* masalında şu şekilde karşımıza çıkmaktadır:

Bir gün çocuk gizlice odadan çıkmış ve padişahın oğlunun odasına girmiş. Oğlunun odasında uyuyan hizmetçi kızı görmüş. Hizmetçi kızın boynundaki muska gözüne çarpmış. 'Haktan' bir ses: 'O muskayı al.' demiş. Çocuk minik elleriyle muskayı almış ve annesinin yanına gelmiş. Ölü yatan annesinin üstüne eğilmiş ve ağlamış. 'Artık uyan anneciğim', demiş. Yine 'Haktan' bir ses: 'Muskayı anneninin boynuna tak', demiş. Çocuk muskayı annesinin boynuna takmış, annesi nihayet derin uykusundan uyanmış. (2005, s. 94)

Aynı derlemede *Değirmenci* adlı masalda yaşlı adam ve karısı yıllardır Hak'tan onlara bir çocuk bahşetmesini dilerler. Bir gün bakarlar ki nehrin üzerinde bir sandık evlerinin önüne kadar gelir ve sandıkta bir bebek vardır: "Kadın, Bey gördün mü? 'Hak' bize bunu gönderdi. Bizim de

çocuğumuz yoktu. Bu bebeğe biz bakalım. Adam da bebeği çok sevmiş ve karısıyla birlikte bu ‘sırrı’ hiç kimseye söylememişler” (Aslan, 2005, s. 164).

Aynı masalda kralın değirmenciye hor gördüğü ancak daha sonra pişman olduğu anlatılır. Onu affetmek ister ama değirmenci ona, Hak seni affetsin der. “Padişah değirmencini elinden tutmuş ve: ‘ Ben ettim sen etme. Bir cahillik yaptım. Demek ki olacak şeyi ve kaderi durdurmak imkânsızmış. Bilemedim. Affet beni, demiş. Değirmenci ise, ‘Ben affettim, ‘Hak da seni afetsin’, demiş” (Aslan, 2005, s. 166).

Acıdan Sonra Gülen Talih masalında, iki abla küçük kız kardeşi kıskanır ve kralın oğlundan küçük kız kardeşin çocuğunu alıp nehre atmasını isterler: “Bebek akan derenin içinde bir balıkçının oltasına takılmış. Balıkçı bebeği almış ve ‘Hakkın armağanıdır’ diyerek evine götürmüş, karısıyla birlikte kendi çocukları gibi büyüttmüşler” (Aslan, 2005, s. 202).

Ali Alxasî’nin Maraş yöresinde yapılan derleme çalışmasında, Aşık Turabî’nin türküsünde hak kavramı şöyle kaşımıza çıkar:

Yüreğimi dağladın, yüreğimi dağladın

Ah ağlamanla yüreğimi dağladın

Hey hey! Sen burayı terki diyar et, sağır olasıca terki diyar et

Ah Kerem gibi beni ateşlere attın

Ey sen sağır olasıca sana kalmaz, yansıca sana kalmaz

Sen ‘Haktan belanı bulasın’ ah! (2003, s. 96)

Caner Canerik’in derlediği masallarda bazen Hak kavramının yerine yine aynı manaya gelen ‘Oli’ kavramının kullanıldığını görmekteyiz. Araştırmacı Daimi Cengiz’e göre; Bu isim, Hz. Ali’yi ifade eden Eli/Alî isminin mahalli bir telaffuzudur. Masal derleyicisi Canerik’e göre; Oli tanrısı ile Hz. Ali arasında bir bağ olmadığı gibi, bazılarının idia ettiği gibi Tunceli Alevi inancında önemli ve kutsal bir yeri olan ‘Uli Divan/Ulu Divan’ kelimelerinin bozulmuş hali de değildir. Canerik’e göre o bu bölgenin kadim inançlarından günümüze ulaşan bir tür ‘Tanrı’dır. Hatta Güneş Tanrısı olarak tasvir edilir. Bu görüşlerin doğruluğu yanlışlığı elbette tartışılabilir ancak bu bölgeye özgü dini bir motifin masallarda karşımıza çıkabildiği görülmektedir. Bu motif Hak motifi ile benzer manada kullanıldığı ve bu bölgelerin Alevilerine özgü olduğu için bu başlık altında değineceğiz. Aşağıda Caner Canerik’in derlediği masallarda Oli kavramının kullanımına ilişkin birkaç örnek vereceğiz.

Xane ve Sosın masalında, Sosın, Xane’nin kocasının kız kardeşidir. Xane, Sosın’a karşı olan kıskançlığından dolayı kendi çocuğunu öldürür ve kemiklerini Sosın’ın kapısına bırakarak kocasına, kız kardeşinin çocuğunu öldürdüğünü söyler. Bunun üzerine Xane’nin kocası, kız kardeşini öldürmez ama ellerini keserek onu çöle bırakır. Çölde paşanın oğlu Sosın’a rastlar: “Paşanın oğlu etrafa baktı ve çalılığın arasında bir kıpırtı gördü. Atı bağladı ve o tarafa doğru yürümeye başladı. Sosın ise saklandığı yerden ‘Oli’yi seversen bana taraf gelme. İki eli olmayana sakat bir kadını. Üstelik de anadan doğma çıplağım. Üzerimde hiç elbise de yok. Eğer sende tanrı korkusu varsa bana elbise getir de giyineyim’ dedi” (2019, s. 152).

Sünni Müslüman bölgelerde kullanılan “*Allah aşkına*”, *Allah ve peygamber aşkına*” deyiimi bu bölgede yer yer “*Oli aşkına*” ifadesine dönüşmüştür. Burada ‘Oli’ tanrı olarak tasavvur edilmiştir.

Derviş ve Ejderha masalında, bir ejderha ormanda çevresindeki ateşin içinde kalmış ve etraftan kendisini kurtarmasını istemektedir.

Bir ejderha ise yangının tam ortasında kalmıştı. Son anda, alevlerin etrafını sardığı bir taşın üzerine çıkmış ve canını zor kurtarmıştı. Alevler büyüdükçe ona doğru geliyor ve ejderhanın sonu biraz daha yaklaşıyordu. Cehennem de olsa bile, bu kadar çok kötü bir sıcaklık içerisinde olmazdı. Üstelik de kaçabileceği hiçbir yer de yok tu. ‘Oli’nin aşkı için, beni kurtaracak olan kimse yok mu?’ diye çaresizce bağırıp duruyordu. (Canerik: 2019, s. 301)

Bu örnekte; ‘*Allah için*’ ya da ‘*Allah aşkına*’ deyimleri yerine ‘*Oli’nin aşkına*’ deyimini kullanılmıştır. Oli bir kez daha tanrı tasavvuru olarak karşımıza çıkmaktadır. *Fakir Genç ve Paşa Kızı* masalında, denizden çıkan kız paşaya şöyle demektedir:

Sen paşasın. Bak bu şehir senin emrinin altında, karınca gibi sana çalışıyorlar. Onlar can verip çalışıyor, getiriyorlar ve sen de oturup yiyorsun. Bu kadar yıldır yedin, içtin. Peki hiç ‘Tanrı lokması’ verdin mi? Bak, fakirin karısı yol üzerinde ekmek pişirince, oradan her geçen bir tane alıp yiyor. Onlar ekmeğini ‘Tanrı lokması’ yapıp dağıtıyorlar. Bu hayırları da kabul oluyor. Bu çocuğu kurtaran da onun dağıttığı lokmalardı. Senin hiç mi kitabın yok? Senin kitabın, imanın yoksa bile ‘Oli’nin imanı’ var. ‘Oli’dir bu çocuğu kurtaran. (Canerik, 2019, s. 335)

Bu pasajda Oli, tanrıdan ziyade bir kutsal kişi ya da ruhani bir varlık olarak tasavvur edilmiştir. Burada Oli’nin dışında ‘Tanrı lokması’ndan bahsedilir ki bu da bu Alevi bölgesine ait etno-dini bir vurgudur. Daha önceki örneklerde ‘Hızır lokması’ olarak da karşımıza çıkmıştı.

Ağa’nın Üç Kızı masalında, dilenci, ağanın kızından dilenir ama ağanın kızı ona bir şey vermez. Bunun üzerine dilenci şöyle bedduada bulunur: “Oli’den, dünyayı aydınlatan ‘kutsal güneşten’ bir dileğim varsa, kapıdaki dişi köpeği de ahırdaki ahmak eşeği de aynı senin gibi yapsın. Hiç kimse de senin hangisi olduğunu anlayamasın, dedi ve dönüp gitti!” (Canerik, 2019, s. 367).

Bu örnekte Oli, Güneş Tanrısı olarak tasavvur edilmiştir. Bu noktada belirtmek gerekir ki Tunceli Alevi toplumunu inançları içerisinde eski güneş kültüne ait inanışlar hala devam etmektedir. Araştırmacı Munzur Çem’e göre; Güneş inancı o kadar güçlüdür ki Dersim yöresindeki Aleviler, Muhammed dediğinde kastettikleri Hz. Muhammed değil de güneştir. Tunceli yöresinde güneş kutsaldır. Hatta o bazen Hz. Muhammed’in ismine denktir. Güneşin bir ismi de Muhammed’dir. Güneş Ali Muhammedi’nin nurudur. Bundandır ki Dersim Alevileri yüzlerini güneşe döndüklerinde, güneş ismi yerine; ‘Ya Muhammed’, ‘Ya Ali Muhammedi’nin nuru’ derler. Bazen güneşin doğuşu için ‘Muhammed doğdu’ derler. (2011, ss. 101-102)

Bu ana kavramlar dışında Alevi toplumunun yaşadığı bölgelerin halk anlatılarında inançla ilgili birçok kavram geçmektedir. *Sır, ikrar, cem ve müsahip* bu kavramlardan bazılarıdır. Bu bölgenin halk anlatılarında inançsal kavramların bu yoğunlukta işlenmesi etno-dini kimliğin refleksleri ile ilgilidir.

Sonuç

Türkiye’deki Alevi topluluğu etnik kökenleri bakımından Türk, Kürt ve Arap biçiminde ayrışırken, çalışmamızda sadece Kürt Aleviler (Tunceli ve Maraş-Elbistan yöreleri) üzerinde durduk ve onların halk anlatılarına odaklandık. Çalışmada verdiğimiz halk anlatıları örneklerinden de görüldüğü gibi Hızır ve Hak/Oli kavramları Kürt Alevi topluluğun inanç

sistemi içerisinde önemli bir yere sahip olup bu toplum için inançsal-kimliksel bir kod işlevi görmektedir. Etno-dini toplulukların genelinde görülen, inanç ve kültürün kaynaşması sonucu oluşan kimlik algısı Kürt Alevi toplumunda da görülmektedir. Bu çalışma da gösteriyor ki halk anlatıları bu kimliksel duruşun sürdürülebilirliği ve diğer kuşaklara aktarımı açısından son derece önemli bir platform görevi görmektedir. Halk anlatıları ve masallardan verdiğimiz örneklerde şu sonuca vardık ki; masal gibi dili ve konusu açısından evrenselliğe en yakın olan halk anlatı türünde bile inançsal kimlik vurgusu oldukça bariz bir biçimde karşımıza çıkmaktadır. Halk anlatılarının coğrafik ve kültürel düzlemde değişime açık bir yapıya sahip oldukları evrensel bir durum iken, dinsel-inançsal farklılıkların bu derece etkiye sahip olması etno-dini topluluklara has bir durum olup onların kimliksel kaygılarının kendileri için önemi ile alakalıdır. Bu anlamıyla Alevi Kürt toplumu kendi dinsel-inançsal kodlarını işlerken ve gelecek kuşaklara naklederken halk anlatılarını da bir araç olarak görmekte ve kimliksel damgasını vurmaktadır. Hızır ve Hak kavramları diğer inançsal sistemlerde de görünmesine rağmen Kürt Alevi toplumun halk anlatılarından da görüldüğü üzere bu iki kavram, bu etno-dini topluluk içinde oldukça yaygın bir kullanım ve anlamlandırma alanına sahip olup aynı zamanda dinsel değerlerin sosyal yaşamın derinliklerine inmesini de göstermektedir.

Extended Abstract

This study examines the presence and function of religious motifs in the folk narratives of the Kurdish Alevi community in Turkey, with a specific focus on the concepts of *Hızır* and *Hak*. As a prominent ethno-religious group within the Alevi population, characterised by Turkish, Kurdish, and Arab ethnic components, the Kurdish Alevis have developed unique spiritual traditions. Their oral literature provides a rich source through which these religious and identity-related dimensions can be analyzed. The research is grounded in ethnographic fieldwork conducted primarily in the Dersim region. Data were gathered through the compilation of local narratives and supplemented by existing folkloristic and anthropological literature. The study reveals that the concepts of *Hızır* and *Hak* function not only as religious motifs but also as essential symbols of collective identity for Kurdish Alevis.

Hızır, a mystical figure associated with divine assistance and miraculous intervention, appears frequently in Alevi oral traditions. In the Kurdish Alevi context, *Hızır* is not merely a folkloric character but assumes a semi-divine status, often invoked in prayers and rituals. Narratives depict him as a helper of the oppressed, a moral judge, and a guardian figure who intervenes at critical moments. The practice of *Hızır Orucu* (Hızır Fast), the celebration of *Hızır Cemi* (rituals dedicated to Hızır), and references to “*Hızır Lokması*” (a type of communal religious meal) illustrate his pervasive presence in daily religious life. In some narratives, *Hızır* takes on various forms to test people's morality—a theme that aligns with the Sufi and esoteric dimensions of Alevi belief.

Hak, used as a name for God, represents a theological and symbolic core in Alevi religious expression. While “Hak” is one of the traditional Islamic names for God, its exclusive and frequent usage among Kurdish Alevis indicates a localized and identity-driven adaptation. This term is embedded in expressions of justice, divine authority, and spiritual truth. In many folk tales, *Hak* is invoked in moments of distress or divine appeal, serving as the ultimate reference point for moral legitimacy.

The study also draws attention to the use of *Oli*, a regional term potentially derived from *Ali* or older pre-Islamic religious systems. Some informants perceive *Oli* as a deity-like figure or as a localized expression of divine power. This further illustrates the syncretic nature of Alevi belief, blending elements of Islam, ancient Kurdish spirituality, and Sufi mysticism.

Folk narratives, including tales, poems, and sayings, reflect and reinforce these theological frameworks. For instance, in the tale of *Hızır and the Three Brothers*, Hızır tests the generosity and humility of the protagonists, rewarding only those who embody moral virtues. In another example, the invocation of *Hak* by a sacrificial cow (*Sarı İnek*) or by oppressed children highlights the deep entanglement of divine justice and lived experience.

Furthermore, motifs such as *Hızır's Goats*, *Hızır's Tree*, *Hızır's Morsel*, and the ritual significance of the *Kara Çarşamba* (Black Wednesday) serve to embed religious values within the social and ecological landscape of the community. These narratives function as tools of intergenerational transmission, preserving both belief systems and communal identity in the face of external marginalization.

The findings support the argument that, among ethno-religious communities such as the Kurdish Alevi, folk narratives serve not only as entertainment or moral instruction but also as vital mechanisms for expressing, preserving, and negotiating collective identity. The prominence of Hızır and Hak in these stories underscores their dual role as both spiritual signifiers and identity markers.

In conclusion, this study highlights the interplay between religion, folklore, and identity within the Kurdish Alevi community. The concepts of *Hızır* and *Hak* emerge as central to understanding how oral traditions function in the maintenance of a distinct ethno-religious identity. These motifs not only anchor spiritual beliefs but also act as cultural codes through which community members articulate their historical memory, social values, and resistance to assimilation.

Kaynakça

- Alxasî, A. (2003). *Ji Meraşê Xeberek Hat*. Pêrî Yayınları.
- Aksoy, G. (2006). *Dersim Alevi Kürt Mitolojisi*. Komal Yayınları.
- Aslan, B. (2005). *Nar Ağacının Gölgesi Yoktur*. Elma Yayınları.
- Atlı, H. (2020). *Halk Anlatılarının Etno-Dini Topluluklar Arasındaki Değişimi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Bingöl Üniversitesi.
- Canerik, C. (2019). *Dersim Masalları*. Dönüş Yayınları.
- Cengiz, D. (2001). *Dersim Fabılları-I*. Kalan Yayınları.
- Cengiz, D. (2010). *Dizeleriyle Tarihe Tanık Dersim Şairi Sey Qajî*. Horasan Yayınları.
- Çem, M. (2011). *Dêrsim Merkezli Kürt Aleviliği, Etnisite, Dini İnanç, Kültür ve Direniş*. Vate Yayınları.
- Düzgün, M. (1992). *Dersim Türküleri*. Berhem Yayınları.

- Frazer, J. (2017). *Dinin ve Folklorün Kökleri*. YKY Yayınları.
- Haviland, W. A., Prins, H. E. L., Walrath, D. & McBride, B. (2008). *Kültürel Antropoloji*. Kaknüs Yayınları.
- Hobsbawm, E. J. (2017). *Milletler ve Milliyetçilik*. Ayrıntı Yayınları.
- Köse, T. (2015) Etno-Dinsel Kimliklerin Psiko-Kültürel Dinamikleri: Türkiye’de Alevi Kimliği Uyanışının Duygusal Boyutları. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 74, 171-197. DOI: 10.12973/hbvd.74.158
- Lescot, R. (2013). *Memê Alan*. Avesta Yayınları.
- Üzüm, İ. (2002). *Kültürel Kaynaklarına Göre Alevilik*. Horasan Yayınları.
- Tylor, S. E. B. (2008). Anthropological Theory. R. J. McGee. & R. L. Warms. (Eds.) içinde, *The Science of Culture* (ss.28-42). Texas State University-San Marcos. McGrown-Hill Press.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Çatışma Beyanı/Declaration of Conflict: Çalışmada kişi ya da kurumlar arası çıkar çatışmasının olmadığı beyan olunur. / It is declared that there is no conflict of interest between individuals or institutions in the study.

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0